

CLESSE, J. en KEFER, F., *Manuel du droit du travail*, Collection de la Faculté de droit de l'Université de Liège, Brussel, Larcier, 2014, 544 p.

In mijn persoonlijke lijst van *all-time greatest law books* staan twee werken van emeriti van de Luikse Rechtsfaculteit: *Théorie des relations collectives du travail en droit belge* van Lucien François en het tweedelige *Le contrat de travail* van wijlen Micheline Jamouille. Laat het nu juist deze boeken zijn die Jacques Clesse en Fabienne Kéfer hebben geïnspireerd bij het schrijven van de *Manuel du droit du travail*.

In een korte inleiding wordt een overzicht gegeven van de evolutie van het sociaal recht en van de bronnen van het arbeidsrecht. Daarna volgt een deel over de collectieve arbeidsverhoudingen. Het uitgebreidste (en laatste) deel betreft de individuele arbeidsverhoudingen.

Het werk is niet alleen zeer volledig, maar ook bijzonder evenwichtig. Kiese thema's (zoals bv. het rechtsmisbruik in geval van collectieve conflicten) worden zeer objectief uiteengezet.

Het voetnotenapparaat is sterk uitgewerkt voor een boek dat in eerste instantie voor studenten is bestemd. Daarbij komt dat het geen triviale citaten betreft. Wie de *Mélanges offerts à Léon-Eli Troclet* citeert of de *Études sur les associations professionnelles* van Ernest Mahaim mag op mijn respect rekenen. De omvang van het bronnenmateriaal wordt volledig duidelijk wanneer men er de bibliografie op naslaat: meer dan veertig bladzijden boeken/tijdschriftartikelen in het Frans en het Nederlands.

Het siert de auteurs dat ze een inspanning hebben geleverd op het vlak van de tweetaligheid. Aan het einde van het werk hebben ze niet alleen een inhoudstafel in het Nederlands opgenomen, maar ook een woordenlijst waarin de Franse termen worden vertaald. Op zich hoeft dat niet te verwonderen. De faculteit Rechten van de Universiteit van Luik besteedt zeer veel zorg aan taalonderwijs⁽¹⁾. Daarenboven heeft de ULg een traditie op het vlak van het "Vlaams"⁽²⁾. Camille Huysmans, bijvoorbeeld, studeerde er Germaanse filologie en Jozef Moors, auteur van het *Juridisch Woordenboek/ Dictionnaire juridique*, was als professor verbonden aan de faculteit Letteren.

Dit is méér dan een handboek voor studenten. Al wie een goed overzicht wil van het Belgische arbeidsrecht kan/moet dit kwalitatief hoogstaande werk lezen/consuleren. Jacques Clesse en Fabienne Kéfer bewijzen hiermee waardige opvolgers te zijn van hun leermeesters.

Patrick HUMBLET,
Gewoon hoogleraar UGent

(1) www.ulg.ac.be/cms/c_3105546/fr/plus-de-langues-etrangeres-dans-les-cursus-en-droit-et-science-politique-de-lulg.

(2) I. SIMON, "Soixante années de philologie germanique à l'Université de Liège", *Bulletin trimestriel de l'Association des Amis de l'Université de Liège* 1950, nr. 22, 15-51: file:///C:/Users/UGent/Downloads/60ans-philolo-germa.pdf.

DEMAGOS, A., *L'écart salarial entre hommes et femmes. Effectivité potentielle de la loi du 22 avril 2012*, Bruxelles, Larcier 2015, 216 p.

La loi du 22 avril 2012 visant à lutter contre l'écart salarial entre hommes et femmes a été bâclée. Elle fut votée dans la précipitation à la Chambre le 8 mars 2012 – il fallait à tout prix voter la loi le jour de la fête de la femme – en dépit de l'avis contraire d'un certain nombre d'observateurs dénonçant des erreurs patentes de rédaction ; une « loi de réparation » fut programmée avant même son adoption. A ensuite débuté la longue attente des arrêtés d'exécution.

Mais cette loi sert-elle vraiment à quelque chose ? Ne disposons-nous pas d'un arsenal juridique très étoffé et donc suffisant pour réaliser une égalité parfaite entre les rémunérations des femmes et celles des hommes ? C'est à cette question que s'est attelée, dans le cours de son master complémentaire à l'ULB, Mme Demagos.

Son étude s'articule en quatre parties. Elle débute par une description des causes de l'écart salarial. Les barèmes de salaires ne sont plus, comme par le passé, établis en deux colonnes énonçant des taux horaires distincts pour les hommes et pour les femmes. Mais si l'égalité des barèmes est une réalité juridique depuis longtemps, il subsiste un écart entre le volume de rémunération gagné annuellement en moyenne par les hommes et celui gagné par les femmes. Les causes de ce phénomène sont multiples et parfois sophistiquées. L'une d'entre elle réside dans le partage inégalitaire des biens de productivité pour le travailleur à haut salaire ; les salariés non barémisés négocient individuellement leur rémunération ainsi que leurs avantages complémentaires. Mais ce n'est pas tout : l'accès des femmes aux fonctions à temps plein et aux fonctions dirigeantes, mieux rémunérées, est plus compliqué que pour les hommes ; les femmes travaillent majoritairement dans des entreprises qui génèrent moins de profits ; les fonctions traditionnellement dévolues aux femmes (comme le nettoyage) et les travaux de précision (couture, tri, etc.) sont sous-valorisés dans les classifications de fonctions par rapport aux travaux simples mais physiquement durs ; d'une manière générale, le système de classification de fonctions présente des déficiences.

La seconde partie de l'ouvrage est consacrée à l'étude de l'outil juridique préexistant, l'étudiante mettant l'accent notamment sur la convention collective n° 25 dont l'article 6 prévoit la création d'une commission paritaire spécialisée ayant pour mission de donner des avis à la juridiction compétente, à la demande de celle-ci, sur les litiges portant sur l'application du principe d'égalité des rémunérations. La troisième partie est consacrée à la politique européenne visant à réduire l'écart salarial. Enfin, l'ouvrage se termine par une analyse assez critique de la loi du 22 avril 2012.

Au terme de ces observations critiques, l'auteur conclut néanmoins par une appréciation globalement positive. D'une part, si les mesures visant le niveau sectoriel et intersectoriel innovent peu, et si certaines dispositions ne font que reconduire des mécanismes qui ont déjà démontré leur inefficacité, les innovations se situant au niveau de l'entreprise, notamment via le bilan social, sont de nature à apporter plus de transparence. L'auteur regrette néanmoins que les dispositions relatives à la désignation d'un médiateur au sein de l'entreprise ne soient d'aucune utilité. D'autre part, selon Mme Demagos, la loi s'attaque non seulement à l'écart salarial lui-même mais également à ses causes grâce aux dispositions assurant davantage de transparence,

ce qui permettra, à terme, d'identifier les causes mystérieuses de la subsistance de l'écart. La loi a donc une certaine utilité.

Ce petit ouvrage se lit facilement. Il s'appuie davantage sur des études sociologiques que juridiques. On peut regretter à ce sujet la parcimonie de la littérature juridique consultée, et la quasi-absence de référence à la doctrine flamande. Ce n'était sans doute pas l'ambition de Mme Demagos de produire une étude technique. Il s'agit plutôt de divulguer des mécanismes peu ou mal connus, tel le recours à la commission paritaire spécialisée, en les situant dans leur contexte. Et sur ce plan, l'entreprise est une réussite.

Fabienne KEFER,
Professeur à l'Université de Liège

FUCHS, M. en CORNELISSEN, R. (eds.), *EU Social Security Law. A Commentary on EU Regulations 883/2004 and 987/2009*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2015, 554 p.

Van bij haar ontstaan hanteert de Europese Unie de techniek van de coördinatie van de nationale socialezekerheidswetgevingen om te vermijden dat grensoverschrijdende personen worden geconfronteerd met ongewenste gevolgen op het vlak van de sociale zekerheid. Gaandeweg ontwikkelden de Europese wetgeving en rechtspraak ter zake zich tot een gespecialiseerd deelgebied van het recht waaraan Belgische auteurs een belangrijke bijdrage hebben geleverd. Zij troffen van meet af aan een leermeester in Rob Cornelissen die, ook na de publicatie van zijn proefschrift ⁽¹⁾, met de regelmaat van een klok academische bijdragen publiceerde en de lezer liet delen in zijn bij de Europese Commissie opgedane inzichten en ervaringen. *Europäisches Sozialrecht* was van bij zijn eerste verschijning een baken voor inzonderheid, maar niet uitsluitend Duitstalige academici en rechtspraktizijnen. De Duitse hoogleraar Maximilian Fuchs bood met een hoogstaand auteursteam "*Argumentations- und Lösungshilfen für nahezu alle Fallgestaltungen des Europäischen Sozialrechts*". Het stond wellicht in de sterren geschreven dat Rob Cornelissen dit team zou vervoegen.

De coördinatietechniek laat de lidstaten toe een eigen socialezekerheidsbeleid te blijven voeren en inhoud te geven aan hun socialezekerheidswetgeving. Zij leggen de hoogte van de socialezekerheidsbijdragen, de berekeningswijze der uitkeringen en de voorwaarden voor de toekenning ervan vast. Zij bepalen welke personen gedurende welke periode aanspraak kunnen maken op uitkeringen. Verschillen tussen de socialezekerheidssystemen van de lidstaten blijven bijgevolg bestaan. Met verordeningen, die geen omzetting in het nationale recht behoeven, wil de Unie voorkomen dat personen louter door het oversteken van de grenzen tussen lidstaten socialezekerheidsprestaties verliezen waarop zij anders aanspraak kunnen maken. De Unie is intussen aan haar derde verordeningduo op dit vlak toe. In de inleiding van hun thans in het Engels verschenen boek lichten de auteurs onder de gedreven leiding van Fuchs en Cornelissen die evolutie en de algemene coördinatieprincipes toe. In deel 1 wijzen zij

---

(1) R.C. CORNELISSEN, *De Europese verordeningen inzake sociale zekerheid: Europese coördinatie v. arbeidsgeschiedheids- en weduwenverzekeringen*, Antwerpen, Kluwer, 1984, 283 p.

---

erop dat de verordeningen hun grondslag vinden in de verdragsbepalingen waarin de Europese Unie de principes van het vrij personenverkeer heeft vastgelegd. Dit primaire Unierecht fungeert niet alleen als bron van interpretatie voor de uitlegging van de verordeningbepalingen en als bron van inspiratie voor niet sluitend daarin geregelde gevallen, maar is ook de hogere norm voor de verordeningbepalingen die, als zij de toets eraan niet doorstaan, worden nietig verklaard door het Hof van Justitie. Door de onderliggende doelstelling om het vrij personenverkeer te bevorderen en de eigen interpretatiemethoden van het Hof van Justitie zijn de coördinatieverordeningen uitgegroeid tot een ingrijpender en meer bescherming biedend systeem dan vele andere bilaterale en multilaterale coördinatieregelingen. Het coördinatiesysteem van de Unie wordt, zoals de auteurs in deel 3 toelichten, ook toegepast in de Europese Economische Ruimte en in het kader van het vrij personenverkeer met Zwitserland.

De hoofdmoot van dit nieuwe standaardwerk is evenwel het bijna 400 pagina's tellende tweede deel met een artikelsgewijze commentaar van de verordeningen. Het boek behandelt op een zeer systematische wijze de achterliggende doelstellingen en *ratio legis* van elke verordeningbepaling waarvan de tekst onmiddellijk voorafgaand aan de bespreking ervan wordt weergegeven. De auteurs lichten de draagwijdte van de verordeningbepalingen toe met verwijzing naar de ratio van gebeurlijke wijzigingen ervan, de geldende rechtspraak en de relevante beslissingen en aanbevelingen van de Administratieve Commissie voor de Coördinatie van de Socialezekerheidsstelsels. De bespreking van elke titel van de verordeningen en van elk hoofdstuk van titel III van de verordeningen vat aan met een korte bibliografie en het boek sluit af met een nuttige index.

Voor dit werk moet men geen plaats voorzien in zijn bibliotheek. Het zal als vanzelf bij de hand blijven liggen op de werktafel van al wie zich grondig wil inwijden in of zeer geregeld bedrijvig is op het vlak van de sociale zekerheid van grensoverschrijdende personen.

Guido VAN LIMBERGHEN,
Gewoon hoogleraar VUB

PENNINGS, F. (ed.), *European Social Security Law, Ius Communitatis*, vol. 6, Antwerpen, Intersentia, 2015, 382 p.

Iedereen die vertrouwd is met het Europees sociaal recht zal zonder twijfel kunnen bevestigen dat deze materie aan de ene kant zo boeiend is, maar aan de andere kant ook een heel ingewikkelde en technische regelgeving uitmaakt. De Europese coördinatieverordeningen inzake sociale zekerheid voor migrerende personen vormen het kernstuk van het Europees socialezekerheidsrecht. In de meer dan 65 jaar EU-geschiedenis zijn deze coördinatieverordeningen al regelmatig het onderwerp geweest van heel wat wijzigingen. Deze wijzigingen waren het gevolg van veranderingen in nationale socialezekerheidswetgevingen, van de toetreding tot de Europese Unie van nieuwe landen met hun eigen karakteristieke stelsels of van belangrijke rechtspraak van het Hof van Justitie. Zeker wat dit laatste betreft, heeft het Hof van Justitie regelmatig de contouren van het Europees socialezekerheidsrecht afgetoetst, waarbij het vaak met de moeilijke vraag werd geconfronteerd in welke mate politieke compromissen

afgesloten binnen deze verordeningen wel altijd de toets met het Europees primaire recht konden doorstaan. In 2010 trad een nieuwe verordening voor de coördinatie van sociale zekerheid in werking: de belangrijke Verordening 883/2004 en de (Toepassings)verordening 987/2009. Deze nieuwe verordening luidde een nieuw tijdperk in. Men streefde er naar om enerzijds een vereenvoudiging van het tot dan geldende EU-verordeningenrecht tot stand te brengen en anderzijds een modernisering ervan. Het was dan ook wel te verwachten dat de handboeken over het vroegere EU-verordeningenkader aan herziening toe waren met als centrale vraag in welke mate het nieuwe kader dat door deze verordening werd ingesteld, afwijkt van een EU-instrument dat bijna gedurende 40 jaar (Verordeningen 1408/71 en 574/72) de regels uitzette. Dit was voor Frans Pennings dan ook de reden om van zijn al gekende handboek een nieuwe zesde editie uit te geven, tevens als vertaling van zijn Nederlandstalige versie.

De doelstelling van zijn handboek is steeds om de lezer een overzicht te geven van de bestaande regelgeving en de rechtspraak van het Hof van Justitie inzake het Europese socialezekerheidsrecht. In een eerste deel wordt voornamelijk gekeken naar de coördinatie van het socialezekerheidsrecht doorheen de verschillende hoofdstukken van de coördinatieverordening, zonder hierbij echter enkele raakdomen met het Europees primaire recht (zoals het vrij verkeer van werknemers en het Europees burgerschap) uit het oog te verliezen. In een tweede deel wordt eerder kort stilgestaan bij een aantal principes rond het sociaal beleid van de Europese Unie, met een bijzondere nadruk op de gelijke behandeling. De kernvraag in deze uitgave is na te gaan in welke mate de nieuwe coördinatieverordeningen afwijken van de eerdere coördinatieverordeningen. De verschillende hoofdstukken van de verordening worden systematisch besproken in meer dan 300 bladzijden, waarbij belangrijke rechtspraak wordt aangehaald en het moeilijke technische systeem van de coördinatie wordt verduidelijkt.

Zij die reeds vertrouwd zijn met eerdere uitgaven van het boek, weten dat het zonder twijfel een eerste belangrijke bron is om te consulteren en om inzicht te verwerven in deze materie. Voor studenten of beoefenaars van het Europees socialezekerheidsrecht in de brede zin van het woord is het dan ook een belangrijke referentie. Maar zij die al jaren werkzaam zijn in het domein, weten ook dat het Europees coördinatie-recht misschien nog nooit zoveel geconfronteerd werd met de grenzen van de coördinatie. Meer en meer rijst de vraag of het nieuwe systeem ook wel de tand des tijds kan doorstaan. Het wordt geconfronteerd met heel wat endogene ontwikkelingen op het niveau van de lidstaten (zoals de blijvende problematiek van het ontstaan van nieuwe socialezekerheidsrisico's en wijzigingen in de welvaartsstaten, de problematiek van het gebrek aan synchronisatie tussen sociale zekerheid, belastingrecht, arbeidsrecht, ...) of op EU-niveau (zoals het parallelisme tussen de verschillende Europese juridische instrumenten met betrekking tot grensoverschrijdende sociale zekerheid), maar ook met exogene ontwikkelingen op een globaal niveau (de macro-economische context, de invloed van de crisis, nieuwe en toenemende vormen van migratie, ...). Al deze ontwikkelingen stellen heel wat uitdagingen en confronteren de Europese wetgever meer en meer met de mogelijke vraag naar een verdere wijziging van deze verordeningen. Deze misschien wel zeer fundamentele wijzigingen zullen enkele van de basisprincipes van de coördinatieverordeningen, die al meer dan een halve eeuw bestaan, in vraag stellen.

Wie verder op zoek gaat naar antwoorden op deze vragen, zal deze in dit handboek niet onmiddellijk terugvinden. Het voorliggende boek is dan ook eerder een overzichtshandboek, dat een duidelijke beschrijving weergeeft van het systeem, de regelgeving en de rechtspraak van het Hof van Justitie zonder deze regelgeving kritisch af te toetsen en in te gaan op een aantal grote uitdagingen die het systeem in vraag stellen en het voorwerp uitmaken van discussies binnen expertengroepen en de Administratieve Commissie voor Sociale Zekerheid van Migrerende Personen. Het uitgangspunt van de lezer zal dan ook uitmaken of men in dit boek kan terugvinden wat men zoekt of niet.

Yves JORENS,

Professor Socialezekerheidsrecht en Europees Sociaal Recht Universiteit Gent

REYNIERS, K. en VAN REGENMORTEL, A. (eds.), (Te) hoge werkdruk: psychosociaal risico of economische dwangmatigheid? De limieten van het welzijnsrecht, reeks Opstellen Arbeidsrecht, Antwerpen-Cambridge, Intersentia, 106 p.

Dit boek sluit aan op een in HR-middens bekende recente trend, namelijk de alsmear toenemende werkdruk in ondernemingen en organisaties van de voorbije jaren. Geen enkele sector ontsnapt aan de groter wordende en alsmear internationaler wordende concurrentie, de besparingen, de toenemende eisen van aandeelhouders of andere stakeholders, de informatisering die alsmear snellere menselijke interactie vereist ... Allemaal factoren die organisaties aanzetten tot een verhoging van de productiviteit en die ultiem leiden tot een verhoging van de psychosociale belasting van de werknemers.

Zoals de achterflap stelt, neemt het boek de economische, sociale en juridische facetten van (te) hoge werkdruk als professioneel en maatschappelijk probleem onder de loep.

Het boek is opgebouwd als een verzameling van verschillende artikelen waarin telkens één van de vele deelaspecten van bovenvermeld thema door een expert ter zake wordt uitgediept. Zo gaat in een eerste hoofdstuk, "Toenemende werkdruk: een economische dwangmatigheid?", Christophe Vanroelen (VUB), via een analyse van de determinanten van kwaliteit van arbeid (via de welbekende 4 A's), in op wat werkdruk precies betekent en hoe deze evolueert in de Belgische en Europese context. In een tweede hoofdstuk, "Apologie van het recht op uitbuiting. Een provocatie", behandelt Patrick Humblet (UGent) in een bedoeld provocatieve stijl de negatieve gevolgen van de sluipende tendens om arbeidsverhoudingen meer en meer te individualiseren. Hij haalt hierbij als mooie voorbeelden de individuele vrijheid aan die de werknemer krijgt via glijdende arbeidstijden en thuiswerk, waardoor de machtstuitoefening van de werkgever *de facto* alleen maar verhoogt. Dit zet aan tot nadenken. Kelly Reyniers (UAntwerpen) maakt in "Het nieuwe juridisch kader inzake psychosociale risico's. Een adequate bescherming tegen hedendaagse professionele risico's?" een gedegen analyse van de impact en de gevolgen van de recent vernieuwde welzijnswetgeving. Zij gaat in het bijzonder in op de nieuwe aandachtspunten van stress en risico's op burn-out, en op de integrale benadering van de problematiek psychosociaal welzijn. Zij geeft ook, vanuit een groot praktijkinzicht, enkele kritische bedenkingen bij de nieuwe

wetgeving, zoals over het mogelijke rolconflict van de werkgever die als een neutrale actor moet optreden en tegelijkertijd ook betrokken partij is. Anne Van Regenmortel (UAntwerpen) behandelt in een vierde hoofdstuk, "Werknemersbetrokkenheid bij (te) hoge werkdruk", de verschillende fasen en acties die in het kader van de Welzijnswet doorlopen worden, zoals de risicoanalyses, het nemen van preventiemaatregelen en het aanstellen van vertrouwenspersonen. Zowel voor HR-verantwoordelijken als voor personeelsvertegenwoordigers geeft dit hoofdstuk interessante inzichten in de rol die van alle actoren, in het bijzonder van de werknemers, wordt verwacht binnen de welzijnswetgeving. Er wordt hier trouwens zeer terecht gewezen op de onlosmakelijke band die er moet zijn tussen personeelsbeleid en beleid rond psychosociaal welzijn, om te kunnen zorgen dat een echte welzijnscultuur voet aan grond kan krijgen in enige organisatie. Een voorafspiegeling van toekomstige aanvullingen aan de Welzijnswet?

In de volgende twee hoofdstukken behandelen Valérie Vervliet (FOD WASO, UAntwerpen) en Marc Vanderweerd (Fonds voor de Beroepsziekten) in respectievelijk "(Te) hoge werkdruk als beroepsrisico op (ernstige) arbeidsongevallen" en "(Te) hoge werkdruk: een beroepsrisico in de ziekteverzekering?" twee belangrijke vraagstukken waarmee iedere organisatie vroeg of laat mee te maken zal krijgen. Hierbij wordt sterk de link gelegd met mogelijke preventieve acties en de problematiek van re-integratie op de werkvloer. Evoluties om in het oog te houden als werkgever.

Marc Rigaux (UAntwerpen) ten slotte sluit het werk af met enkele uitleidende beschouwingen in Hoofdstuk 7, "Werkdruk: een integrale benadering als grondslag voor een doelmatige sociale dialoog". Met bedenkingen over de relatie tussen werkdruk bij de werknemers, risico's op sociale uitbuiting, sociale concurrentie en de menselijke integriteit is de cirkel opnieuw rond, en sluiten we terug aan bij de thema's die in de twee eerste hoofdstukken zijn behandeld. De vaststelling dat stress niet alleen een werkgebonden vraagstuk is, maar een echt maatschappelijk probleem vormt, met heel wat verschillende facetten, maakt het pleidooi voor multidisciplinaire aanpak en adequate sociale dialoog des te overtuigender.

Verwacht van het boek geen '*tips & tricks*'-benadering over hoe om te gaan met stress- en burn-outproblematiek als organisatie of vanuit een persoonlijk standpunt. Daar is het ook helemaal niet voor bedoeld.

Maar voor een HR-verantwoordelijke, of voor iedere professional die zich wat breder wil informeren over de materie en de onderliggende juridische, economische en sociale mechanismen, en die zo een dieper inzicht wil verwerven over het hoe en waarom van de welzijnswetgeving, is het zeer nuttige lectuur. Met de brede aanpak en visies die de verschillende auteurs geven, in een relatief beperkte 106 pagina's, ben je snel helemaal mee en up-to-date. Een aanrader.

Serge SIMON,
Beheerder Personeel & Organisatie Universiteit Antwerpen

SERVAIS, J.-M., *Droit international du travail*, Brussel, Larcier, 2015, 484 p.

Jean-Michel Servais is gastprofessor aan de universiteiten van Gerona en Luik, erevoorzitter van de *Société internationale de droit du travail et de la sécurité sociale* en gewezen directeur van het Internationaal Arbeidsbureau. Hij was tevens onderzoeksdirecteur aan het *Institut international d'études sociales* van het IAB. De auteur is met het voorliggende boek dan ook niet aan zijn proefstuk toe.

Hij plaatst in het eerste deel de rol van de Internationale Arbeidsorganisatie in een historisch en actueel perspectief en bespreekt in het tweede deel de 'grondwet', verdragen en andere rechtsbronnen van deze internationale organisatie. Het derde gedeelte behandelt de internationale sociale grondrechtennormen inhoudelijk. De auteur besteedt een hoofdstuk aan de vrijheid en gelijkheid in de arbeid, de koppeling tussen arbeid en tewerkstelling, en de sociale zekerheid. De auteur wijst er evenwel op dat deze materies niet van elkaar te scheiden zijn, maar dat de dynamiek van het internationaal arbeidsrecht precies ligt in de verbanden ertussen. Het vierde en laatste gedeelte behandelt de effectiviteit van de IAO-normen. In twee opeenvolgende hoofdstukken behandelt de auteur zowel het toezicht op de naleving en de bevordering van deze normen, als de problemen bij de implementatie ervan. Het boek wordt afgesloten met een actuele bibliografie en een nuttig register.

De lectuur van het boek brengt de lezer een goed inzicht bij in de noodzaak van deze normen en de verplichtingen die eruit voortvloeien voor de ratificerende staten. Vele verdragen zijn nog niet geratificeerd, ook niet door België. Zij kunnen niettemin een nuttige bron voor de verdere ontwikkeling van sociaal beleid en de toetsing of interpretatie van regelgeving vormen. De auteur besteedt ook aandacht aan de wijze waarop landen waarvoor ratificatie nog een te grote stap betekent, toch proberen vorm te geven aan stelsels van sociale bescherming. Het boek gaat verder dan de synthese van de verdragsbepalingen en bevat vele verwijzingen naar de praktijk in diverse lidstaten van de IAO. Het leest dan ook zeer vlot.

Guido VAN LIMBERGHEN,
Gewoon hoogleraar VUB

STROOBANT, M., *Het arbeidsrecht in perspectief: over fundamenteen van het Belgische arbeidsrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2015, 454 p.

Maxime Stroobant heeft aan de VUB en de UA generaties studenten vertrouwd gemaakt met het arbeidsrecht. Buiten de universiteit bekleedde hij verscheidene mandaten in beheersorganen en als senator voor de SP lag hij aan de basis van de opname van de sociale grondrechten in de Grondwet.

Met deze "geselecteerde studies en opiniestukken" krijgt men een overzicht van de wijze waarop de auteur vijftig jaar arbeidsrecht heeft beleefd. Zijn stokpaardjes komen uitgebreid aan bod. Zo worden verscheidene bijdragen gewijd aan staking/collectieve actie.

Wie vertrouwd is met het werk van Maxime Stroobant, weet dat hij een diepgewortelde afkeer heeft van rechterlijke tussenkomsten in collectieve geschillen. Zijn analyse

onder de titel "Arbeidsgeschillen voortaan binnen een juridisch kader behandeld" (p. 103 e.v.) is dan ook messcherp en "gekleurd", wat verklaart waarom de bijdrage een plaats heeft gekregen in het hoofdstuk "Het ideologische denken". De auteur poneert dat een interventie van de rechtbank inzake collectieve arbeidsgeschillen geen neutrale operatie is, maar daarentegen een operatie die het verloop van een conflict ernstig kan beïnvloeden (p. 111). Hiermee kan ik het volledig eens zijn. Door de diverse teksten die aan het onderwerp werden gewijd, waart echter wel het spook van de klassenjustitie. De indruk wordt gewekt dat de rechter altijd de kant van de werkgever kiest. Maar wanneer de rechter wordt geconfronteerd met een verzoek om stakingsposten te verbieden, kan hij vaak niet anders dan hierop in te gaan. In wezen is er geen verschil tussen een rechter in de Sovjet-Unie anno 1950 en een rechter in België nu. In beide gevallen was/is hij de gevangene van het recht.

Een onderzoekslijn die in de bundel uitgebreid aan bod komt, betreft de sociale grondrechten. Maxime Stroobant heeft hierover niet alleen gereflecteerd maar heeft er via zijn politiek mandaat ook toe bijgedragen dat deze in de Grondwet werden opgenomen.

Zijn (sociale) grondrechten evenwel geen boerenbedrog? Artikel 23, 1° van de Grondwet, bijvoorbeeld, garandeert een recht op billijke arbeidsvoorwaarden. Is het echter billijk dat arbeiders in de bouw al om 4.00 u. 's morgens naar de bouwplaats moeten vertrekken omdat ze anders uren lang on(der)betaald in de file staan? En dan is er het recht om een menswaardig leven te leiden. Ga eens tijdens het weekend naar een woonzorgcentrum. Door de onderbestaffing heeft de menselijke waardigheid daar ook vaak vrijaf. Het zal je man, vrouw, moeder of vader maar wezen.

Is het grondrechtendiscours niet het gevolg van de ontgoocheling over het feit dat *Le Grand Soir* verder af is dan ooit? Zijn grondrechten voor linkse intellectuelen niet wat methadon is voor de heroïneverslaafde: *the next best thing*?

Tot slot nog iets over mijn favoriete artikel: "Beperkingen aan het eigendomsrecht van de onderneming" (*RW* 1983-84, 2489-2522). Dit is een reflectie op de door de christelijk-sociale leer geïnspireerde ideeën van professor Fernand Van Neste (UFSIA). Deze jezuïet is de gangmaker geweest van het idee dat de ondernemer niet alleen rekening moet houden met de belangen van de kapitaalverschaffers, maar ook met deze van de werknemers. Het is boeiend om te zien dat Maxime Stroobant vanuit een volledig andere ideologie toch tot dezelfde conclusies komt als een geestelijke. Hun beider gedachtegoed is echter volledig in de verdrukking geraakt. Anno 2015 telt alleen het kapitaal. Moet dit debacle echter ook niet voor een deel op het conto worden geschreven van de arbeidersbeweging? Heeft men niet te veel ingezet op het biefstukkensyndicalisme waarbij het zwaartepunt ligt bij meer loon/minder werken? Had men niet meer moeten mikken op structurele veranderingen? Bij de naoorlogse generatie leefde in ieder geval de wil om de bedrijfsdemocratie te laten evolueren. Bijna zeventig jaar na dato zitten wij nog met dezelfde – verkalkte – sociale dialoog. De drempel voor de invoering van een ondernemingsraad in een bedrijf werd nooit verlaagd tot 50 (hoewel dat de afspraak was). In de Nationale Arbeidsraad zetelen nog steeds "zelfstandige ondernemers" ondanks het feit dat zij al decennia lang *intra muros* de werknemersorganisaties waren.

En zo komen we tot de besluiten (p. 449 e.v.). Ik heb mezelf erop betrappt dat ik het op vele punten roerend eens ben met de auteur. Sommige delen van het arbeidsrecht mogen gefatsoeneerd worden, maar er zijn grenzen. Volgens Brecht "kommt erst das Fressen, dann kommt die Moral". Als er echter geen moraal meer is... Weegt bijvoorbeeld de winst van enkelen op tegen het feit dat door het morrelen aan de zondagsrust gezinnen worden ontwricht? Moeten we geen voorbeeld nemen aan gidsland Duitsland waar in sommige regio's de winkels zaterdagmiddag om 13.00 u. sluiten?

Tot slot een appreciatie. Ondanks het feit dat dit boek tientallen jaren beslaat, zijn de teksten nog fris en verfrissend. Deze reflecties van een tedere socialist komen als geroepen in tijden dat op de beurs genoteerde uitgevers rechtsleer vaak verwarren met vakidiotie.

Als uitsmijter verklap ik de lezer de laatste paragraaf:

"De verwezenlijking van het recht op menswaardige arbeid voor eenieder is een verplichting voor de maatschappij en voor ieder lid ervan. Het arbeidsrecht is de drager van deze visie." Maxime Stroobant heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan dit arbeidsrecht, getuige hiervan het voorliggende boek.

Patrick HUMBLET,
Gewoon hoogleraar UGent

VAN LIMBERGHEN, G. (dir.), *Misbruik- en fraudebestrijding in het sociaal recht*, Anvers, Intersentia, 2015, 269 p.

C'est la troisième fois que Guido Van Limberghen coordonne un recueil consacré au droit pénal social et on s'en félicite : la qualité ne faiblit pas au fil des éditions. Celui-ci contient les actes d'une journée d'étude organisée à la VUB le 23 novembre 2013 et consacrée principalement aux mesures prises par le gouvernement Di Rupo pour renforcer la lutte contre la fraude sociale.

L'abus de droit social inscrit dans les articles 26 à 29 de la loi programme du 27 décembre 2012, l'abus de droit « tout court », visé par les articles 25 et 28 de la même loi et visant spécifiquement l'abus dans le domaine du détachement, la présomption concernant la nature de la relation de travail introduite par la loi du 25 août 2012, l'obligation de retenue dans le secteur de la construction et la responsabilité solidaire des donneurs d'ordre pour le paiement de cotisations sociales (art. 30bis et 30ter de la loi du 27 juin 1969) ainsi que la responsabilité solidaire des donneurs d'ordre, des entrepreneurs et sous-traitants pour le paiement des salaires (art. 35/1 et s. de la loi du 12 avril 1965) sont quelques-unes des initiatives prises par le gouvernement Di Rupo. Tour à tour, Yves Stox (abus de droit social), Koen Nevens et François Schapira (faux indépendants et faux salariés), Pieter Sichien (revitalisation de l'interdiction de la mise à disposition de personnel par la loi programme du 27 décembre 2012), Herwig Verschueren (initiatives belges et européennes récentes en matière de contrôle des travailleurs détachés), Wilfried Rauws (déclaration limosa) et Kristof Salomez (obligation de retenue et responsabilité solidaire) décortiquent pour nous ces dispositions souvent très techniques, voire rébarbatives, avec un œil parfois très critique. La confrontation des dispositions belges au droit européen interpelle souvent. A titre

d'exemple, le dispositif sanctionnant spécifiquement l'abus des règles européennes en matière de détachement est vu avec défaveur par la Commission européenne, à telle enseigne que celle-ci a entrepris une procédure d'infraction et, le 26 mars 2015, saisi la Cour de justice. A plusieurs reprises, les auteurs soulignent les libertés prises au regard du principe de proportionnalité. Le gouvernement Di Rupo a eu en effet la main lourde. Cette fermeté, entraînée par un dessein honorable, ne permet pas toujours de rencontrer adéquatement l'objectif poursuivi. Que l'on songe ici ne fût-ce qu'aux mesures inscrites dans les articles 30*bis* et 30*ter* de la loi du 27 juin 1969. Redoutables dans leur application maximale, ces mesures, prévues pour lutter contre certaines formes d'organisation mafieuse mais rédigées de manière telle qu'elles sont susceptibles de s'appliquer à des situations bien plus nombreuses et moins graves, ne sont pas appliquées avec rigueur et constance par les administrations compétentes pour ce faire, dépourvues, il est vrai, des moyens humains leur permettant d'accomplir toutes les missions qui leur sont imparties. Ceci crée une insécurité juridique et un sentiment d'injustice auprès de ceux qui, se voyant appliquer la loi dans toute sa sévérité, se considèrent comme boucs émissaires, victimes désignées par le sort pour servir d'exemple.

Ce livre, d'une grande qualité scientifique, achève de démontrer que la lutte contre la fraude sociale est une entreprise complexe ; l'objectif louable du législateur est parfois recherché par des moyens qui entrent en conflit direct avec le droit européen ou qui sont démesurés soit parce qu'il est insuffisamment tenu compte du caractère intentionnel des faits – condition pour qu'ils puissent être tenus pour frauduleux – soit parce que les mesures choisies imposent des contraintes inappropriées aux justiciables de bonne foi.

Fabienne KEFER,
Professeur à l'Université de Liège

WADDINGTON, L. QUINN, G. en EILIONOIR, F (eds.), *European Yearbook of Disability Law*, vol. 5, Mortsels, Intersentia, 2014, 542 p.

Met de ratificatie van het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (VRPH) door de EU en door 25 lidstaten heeft het discriminatierecht met betrekking tot personen met een beperking een nieuwe impuls gekregen wat blijkt uit een volumineuze jaarboeken.

Gauthier De Beco bespreekt artikel 33 van het VN-Verdrag inzake de handhavingsmechanismen. Het VRPH heeft als eerste internationaal mensenrechtenverdrag van de 21e eeuw bijzonder veel aandacht besteed aan de handhaving. Lidstaten zijn o.a. verplicht de nodige overheidsinstanties op te richten die de rechten van personen met een handicap garanderen en zijn verplicht hierover te rapporteren aan een onafhankelijke VN-Commissie (Facultatief Protocol). Deze instellingen moeten voldoen aan de zogenaamde 'Paris Principles'. De auteur bespreekt kritisch de toepassing hiervan in diverse Europese lidstaten. Hij komt tot de vaststelling dat de effectiviteit van deze instelling vooral uit de praktijk moet blijken. Instellingen oprichten is niet voldoende. Het is vooral de impact op de maatschappij die essentieel is en dat hangt ook af van de middelen die de instellingen krijgen. Hij breekt een lans voor een effec-

---

tieve betrokkenheid van de personen met een handicap bij de instellingen die moeten waken over de handhaving. Hij formuleert ook het voorstel om voldoende data te verzamelen. Juridische basisinformatie over de toepassing van het VN-Verdrag in de diverse staten is fundamenteel, mede om de effectiviteit ervan te kunnen beoordelen. Hoewel de auteur België niet vernoemt, is dat inderdaad ook bij ons een werkpunt aangezien nogal wat relevante rechtspraak niet gepubliceerd raakt.

De bijdrage van Mark Birtha betreft een knelpunt van de toetreding van de Europese Unie. Hoewel de toetreding van de EU tot het VRPH als een mijlpaal kan worden beschouwd, veroorzaakt de toetreding van de Unie heel wat juridische problemen. Het VN-Verdrag vertrekt immers van het klassieke principe van toetreding van lidstaten. Die hebben nationale monitoringinstellingen. Op het niveau van de EU is dat evenwel noch structureel, noch juridisch-technisch evident. De Unie lijkt niet in staat te zijn om permanent mensenrechtelijke monitoringsystemen op punt te zetten conform de internationale afspraken betreffende de instellingen ter bewaking van de discriminatiebepalingen, waartoe de Unie nochtans verdragsrechtelijk verplicht is. De monitoring werd nog onvoldoende ontplooid en verder is de bevoegdheid van de EU te beperkt om die efficiënt te maken. De kritiek van Birtha is dat geen enkele van de instanties die zich momenteel de monitoring toemeten, voldoende onafhankelijkheid, middelen en capaciteit hebben om die taak te vervullen. Na dergelijke afrekening met de logge Europese structuren is leedvermaak evenwel ongepast, want in België heeft het ook decennia geduurd vooraleer we kwamen tot een 'Interfederaal Gelijkekansencentrum' om de grondwettelijke leemte (eindelijk) te vullen.

Anne Arstein-Kerslake focust op artikel 12 van het VN-Verdrag. Dit garandeert de bekwaamheid in rechte van personen met een handicap. In het verleden leidde de onbekwaamheid van personen met mentale handicap vaak tot gehele handelingsonbekwaamheid. Dit heeft tot gevolg dat zij ook andere rechten niet kunnen opeisen of laten gelden. De rechtsbekwaamheid is immers een garantie voor het beschermen van rechten. De veronderstelling dat de vertegenwoordiger wel steeds met kennis van zaken zal optreden in het belang van de beschermde, gaat echter in een aantal (uitzonderlijke) gevallen niet op en dan is de beschermde ook werkelijk rechteloos. Het juridische optimisme dat steeds in het belang van de beschermde wordt gehandeld, is niet altijd gewettigd. Hoewel op het eerste gezicht de Unie helemaal niet bevoegd is om dit artikel af te dwingen in de lidstaten, wordt gewezen op de band met artikel 20 van het Handvest van Grondrechten van de Unie dat de gelijkheid van iedere burger garandeert. Zo kan dit principe verder doordringen bij de toepassing van de regels van het Unierecht dan men vermoedt. Verder moet de Unie een beleid ontwikkelen dat ook waakt over mogelijke subsidiëring van activiteiten in lidstaten die het principe tegenspreken.

Lucy Series gaat in aansluiting daarbij in op het voorbeeld van het Mensenrechtenhof te Straatsburg dat niet aarzelt om het principe van dit artikel van het VRPH ook effectief toe te passen in diverse arresten, zowel voor het VRPH, zoals *Golder t. UK* (1975), als nadien in *Stanev t. Bulgarije* (2012). Het Hof benadrukt dat het recht om zich tot de rechter te wenden, behoort tot de meest fundamentele kern van de mensenrechten.

Delia Ferri brengt een Italiaans rapport. Hieruit blijkt dat het Verdrag in Italië in grote mate rechterlijk activisme heeft gestimuleerd tot op het niveau van het Grondwettelijk Hof. Ook de rechtsleer lijkt in de ban van de nieuwe specialisatie: van onder-

wijsrecht over sociale voorzieningen tot en met het Burgerlijk Wetboek wordt alles herlezen tegen de achtergrond van het nieuwe paradigma. De strenge toets van het traditionele bezwaar van 'budgettaire beperkingen' is opvallend aanwezig. Zo ver staan we in de Belgische rechtspraak duidelijk nog niet.

Pierre Gyselinck, Gisèle Marlière en Olivier Magritte houden een pleidooi voor de '*European Mobility Card for Persons with Disabilities*'. Men moet immers vaststellen dat personen die zich verplaatsen, zich voortdurend moeten legitimeren. Hoewel hun rechten in principe losstaan van het vereiste 'attest' dat de beperking bewijst en rechten niet moeten worden onderhandeld, zou een Europees identificatiebewijs bijzonder nuttig kunnen zijn aangezien het in alle lidstaten erkend zou kunnen worden en meteen bij identificatie de juridische claims zichtbaar en duidelijker maakt.

De rest van het jaarboek, zowat de helft van pagina's, is een bonte verzameling van allerlei data omtrent de implementatie van het VRPH, waarbij nauwelijks een onderscheid wordt gemaakt tussen '*hard law*' en '*soft law*'.

Kortom: dit is een jaarboek voor specialisten in het discriminatierecht en dan nog met een specialisatie 'handicap'. Het hoort zeker niet thuis 'in iedere boekenkast'. Het is ook geenszins bestemd voor de praktijkjurist. Niettemin verdient het boek wel een plek in een bibliotheek voor juridische onderzoekers van alle disciplines, hoewel die het lastig zullen hebben om iets terug te vinden voor zover ze niet al een vermoeden hebben. Maar hier en daar valt wel iets heel interessants te lezen. Zo verwijst ik naar de problematiek van openbare aanbestedingen met clausules voor minimale tewerkstelling en de toets van deze sociale clausules aan de concurrentie-eisen van de EU (p. 232-239). Voorwaar een heel interessant principiële debat voor de Belgische sociale economie! En verder ook: de kwestie van de erkenning van de gebarentaal als taal (900.000 gebruikers) op Europees vlak (p. 264-265).

Een groot deel betreft een uitgebreide bespreking van relevante arresten van het Hof van Justitie en van het Hof te Straatsburg. Ook de Raad van Europa en het Herziene Europees Sociaal Handvest ontbreken niet. Het is wel jammer dat deze bespreking weinig kritisch is en niet verwijst naar diverse commentaren op deze arresten of beslissingen.

Toch blijft het doorbladeren van deze bonte collectie interessant. Daarbij valt wel de 'intersectionaliteit' op. We zijn als juristen gewend de sterkste discriminatiegrond te selecteren. Meervoudige discriminatiegronden liggen de juridische discipline niet goed. Dat belet niet dat in vele discriminatiezaken opvallend veel 'intersectionaliteit' terug te vinden is. Zo wordt de zaak-*Dittrich* (C-124/11 e.a.) geklasseerd als een discriminatie op grond van seksuele geaardheid, hoewel het een uitkering betreft voor medische kosten van een gehandicapte partner. Ook de zaak-*Odar v. Baxter* (C-152/11) wordt vaak beschouwd als leeftijdsdiscriminatie, maar de discussie ging wel degelijk overwegend over zijn handicap. Ook fiscale zaken, asielzaken en vragen betreffende de coördinatie van de sociale zekerheid vertonen frequent facetten van handicap die de uiteindelijke beslissing schragen.

Daniël CUYPERS,
Gewoon hoogleraar Universiteit Antwerpen